

“Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma” Adlı Makale Üzerine

Tuba Nur SARAÇOĞLU*

İçinde bulunduğu düşünce geleneğinin kurucu unsurlarının başında gelmesi bakımından hadisler, belki de bir benzerinin meydana getirilemeyeceği, özgün bir sistem sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır. Bu hâliyle hadisler İslâmî ilimlerin tamamı için güvenilirliği Kur’ân’dan hemen sonra gelen bir bilgi kaynağı vazifesi görmektedir. İslâm âlimleri gibi oryantalistler de çalışmalarında hadis alanına ve özellikle ‘hadislerin ortaya çıkışı’ konusuna ağırlık vermiş ve bu ilmi Batılı tarih metodolojisi ile tetkik ederek, onun otantikliğini sorgulayan çeşitli söylemler geliştirmişlerdir. XIX. yüzyılda geliştirilen bu modern bilimsel metodoloji ile hadisin tetkiki gayesiyle geliştirilmiş yöntemin/hadis usûlünün mukayesesinin ne kadar isabetli olacağını tartışmaya açmadan önce tarih ve hadis ilimlerinin metot yönünden birbirlerine yaklaştıkları ve birbirlerinden farklılık arz ettikleri hususlarına değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda yer verilmiş oranları değiştirmekle birlikte, hadis ilmi ile modern veya pozitivist tarih metodolojisi çerçevesinde Ayhan Tekineş’in “Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma”¹ adlı makalesi önemli hususlara işaret etmektedir.

Geçmişe ait verilerin/olguların incelenmesi yönüyle tarih ve hadis yöntemleri arasında temel bir benzerlik bulunduğunu söylemek mümkündür. Siyer ve megâzî yazıcılığının hadis ilminin gelişim seyriyle eş zamanlı yürütülmesi, ilk siyer yazarlarının aynı zamanda birer muhaddis olmaları, bu iki alan arasındaki ilişkiyi kanıtlar niteliktedir. Bu sebepledir ki *ricâl* ve *tabakât* kitapları olarak bilinen literatür, tarih ve hadis ilimlerinin ortak çalışma zeminini teşkil eder. Sözü edilen literatür ortaklığının yanı sıra metodolojik benzerlik de meydana gelmiş; nispeten daha sonra şekillenmiş bulunan İslâm

tarihi metodolojisi hadis usûlünden neşet etmiştir. Tarihçi için de hadis vazgeçilmez bir bilgi kaynağı vasfına sahip olmakla birlikte, onun hadislere yaklaşımı bakımından muhaddisten bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Hadisçi elindeki metnin gerçekten Peygamber’e (s.a.v.) ait olup olmadığıyla ilgilenir ve bu tespiti yaptıktan sonra metin üzerine herhangi bir katkıda bulunmaz, tarihçi ise bu tespitle yetinmeyip, buradan yola çıkarak ve bu verileri de kullanarak bir hadisenin nasıl vuku bulduğunu gerçeğe en yakın hâliyle ortaya koymaya çalışır. Dolayısıyla, bu noktada tarihçi ile hadisçiden beklenen de farklıdır. Hadisçi sahih olan ve kendisine *ahkâm taalluk eden* bilgiyi sağlam bir şekilde muhafaza etmek (*tahammül*) ve sonraki nesillere intikal ettirmekle (*edâ*) yükümlü iken, tarihçinin rivayetten hareketle ortaya koyduğu kurgunun bu derecede bir sıhhat değerine sahip olması beklenmemektedir. Nitekim, Na’imâ’nın tarihle ilgili olarak yaptığı “*gâibi şahidden kıyas, olmayanı mevcuddan iktibastır*”² şeklindeki tarif tarihçinin rivayetten yola çıkarak biçimlendirdiği tasviri ortaya koyması bakımından önemlidir. Dolayısıyla hadisçinin *tahammül* ve *edâ* sorumluluğuna benzer bir şekilde, tarihçinin de elindeki malzemenin/rivayetten hareketle *gerçeğe en yakın kurguyu tespit* çabası içinde olması tarihçiliğinin vazgeçilmez bir unsurudur. Hatta, Sayın Tekineş’in de temas ettiği üzere, tarih metodolojisi ile hadis ilmi yöntemlerinin kesişme noktasını temsil ettiği ve tarihin öncelikli olarak hadis rivayetlerini kullandığı siyer ve megâzî alanı, belki de insanlık tarihinde bu kurgunun gerçeğe en yakın olduğu yegâne alandır.

Oryantalistlerin, hadis çalışmalarında takip ettikleri tarih metodolojisinin teşekkül süreci incelendiğinde, hadis usûlünde en baştan beri var olan tenkitçi yaklaşımın Batı’da ancak Rönesans’tan sonra gelişim gösterdiği görülür. Bu döneme kadar edebî bir tür niteliğinde olan tarih ilminin, Rönesans’tan sonra kitabın öneminin artması, *Kitab-ı Mukaddes*’in kaynaklarının tespiti ve kutsal metinlerin yorumlanmasında kullanılan metotların gelişmesinden etkilendiği söylenmektedir.

Batı’da ortaya çıkan bilimsel gelişmelerin ardından tabiat bilimlerinin denetim ve tahakkümü pozitif bilimsel paradigmalara; insanın ve insan bilimlerinin denetimi de sosyal bilimlere bırakılmıştır. Leopold von Ranke’nin ‘gerçekte ne oldu?’ sorusu XIX. yüzyılda tarih disiplininin temel ilgi alanını oluşturmuş, kesin gerçeklik arayışına giren tarihçi, bir laboratuvar olarak kullanacağı arşivlere yönelmiştir.³ Pozitif bilimsel yöntemin kesin doğrulara

* UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi, tubanur_saracoglu@hotmail.com

¹ Ayhan Tekineş, “Hadis ve Tarih: Metodolojik bir Karşılaştırma”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, II/2, 2004, ss. 7-38.

² Na’imâ, *Târih-i Na’imâ*, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınları 1967, I, 30.

³ Immanuel Wallerstein (ed.), “Onsekizinci Yüzyıldan 1945’e Kadar Sosyal Bilimlerin Tarihsel Kuruluşu”, *Sosyal Bilimleri Açın Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor* (çev. Şirin Tekeli), 4. baskı, İstanbul: Metis Yayınları 2003, s. 22-23.

ulaşma iddiasını destekleyen ve tarih ile doğa bilimlerini aynı epistemolojik düzlemde değerlendiren determinist görüşlerin yanı sıra, böyle bir kesinliği verecek yasalara ulaşılamayacağı düşüncesi de akademik çevrelerde yaygınlık kazanmıştır. Bununla birlikte hâkim paradigmanın pozitivist ve hatta giderek seküler bir yapıda olduğu da gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur. Her ne kadar tarihçi ile hadisçinin metodolojileri zaman zaman birbirine yaklaşırsa da, Batılının pozitivist, hadisçinin dinî kaygılarla metne bakışı sebebiyle kesin olarak birbirinden ayrı düşmektedir. Sosyal bilimsel yöntemin seküler ve determinist yapısı onu kesin biçimde din bilimlerinden ayırmıştır. Bu nedenle herhangi bir sosyal bilim metodolojisinin kullanımıyla dinî alanın incelenmeye tabi tutulması henüz çalışmanın başında araştırmacıyı ciddi bir sorunla yüzleştirecektir. Maxime Rodinson'un *Hız Muhammed* isimli kitabında Medinelilerin İslâm'ı kabulüyle ilgili olarak yaptığı yorum, oryantalist duruşun İslâm'ın temel prensibi olan *tevhid ilkesini* ne ölçüde tahrif ettiğini ve hafife aldığı göstermesi bakımından zikre değer bir örnektir:

"Bütün dünyada sürekli bir barış taraflısıydılar. Barışa karşı ödedikleri bedel önemsizdi. Allah'ın tek kutsal ve tapılacak varlık olduğuna inanmak yeterliydi; Allah'ın, Tanrıların en güçlüsü olduğunu zaten kabul etmişlerdi, biliyorlardı. Aralarındaki fark pek önemsizdi. Muhammed'in dudaklarından dökülen sözlerin onu Allah tarafından gönderildiğine iman etmek, ikinci sınıf Tanrıları da artık birer Tanrı gibi değil, birer küçük 'cin' sayıvermek sorunu hallediyordu."⁴

Hadisçi ile tarihçi arasında medeniyet idraki farklılığından kaynaklanan bu temel ayrım dışında burada üzerinde durulması gereken başka birtakım farklılıklar da mevcuttur. Hadisçinin sıkı denetimden geçmiş ve denetlenebilirliği her an mümkün bir bilgiye sahip olmasına rağmen⁵ modern metodolojiyi esas alan tarihçinin üzerinde çalışacağı ilk elden malzeme aynı ölçüde denetlenebilir değildir. Hadisçi aynıyla aktarmakla yükümlü olduğu rivayetleri belirli tasnif mantaliteleri çerçevesinde bir arada kaydetmekle sınırlı kalmakta, bu malzeme üzerinde yorum yaparak ileri bir kurguya gitmemektedir. Buna karşılık tarihçi, kurgusu için bir malzeme olarak gördüğü bilgiyi/haberini/rivayeti kendi tasavvuruna uygun biçimde oluşturduğu yeni metin içerisinde kullanmakta ve bu bilgi parçalarından bir kompozisyon oluşturmaktadır. Öte yandan isnad sistemi sayesinde hadisçi bilgisini ana kaynağa kadar sağlam bir yolla ulaştırma imkânına sahipken, gerek isnad sistemine gerekse bu sisteme alternatif olabilecek bir yöntemle sahip bulunmayan

⁴ Maxime Rodinson, *Hız Muhammed: Yeni Bir Dünyanın, Dinin ve Silahlı Bir Peygamber'in Doğuşu* (çev. Atilla Tokatlı), İstanbul: Göçebe Yayınları ts., s. 150-151.

⁵ bkz. Salih Karacabey, *Hadis Tenkidi- Hadislerin Hz. Peygamber'e Aidiyetini Belirleme Yolları*, Bursa: Sır yayıncılık s. 57-92.

modern tarih metodolojisinde böyle bir imkânın mevcudiyetinden söz etmek güçtür. Tarihçi isnada bakmamakla veri alanını genişletmiş olmakta ve gayri-sahih rivayetleri de kendi yorum çerçevesi içerisinde şekillendirdiği metni alarak gerçeğe en yakın olay aktarımı için zamanın doğru ve yanlış tüm bilgi birikimini bir ipucu olarak kullanmaktadır. Râvilerin tenkidi de benzer şekilde tarihçi ve hadisçiyi ayıran bir başka yöntem olarak dikkat edilecek bir unsurdur. Râvi tenkidi yalnızca hadis ve siyer ilimlerine mahsustur. Daha sonraki dönemlerde haberin râvisine ait bilgilere ulaşılma zorlukları sebebiyle tarihçi bu tür bir tenkit imkânına sahip değildir. Bu durum kaçınılmaz olarak tarihçiyi yorum yapmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla bu noktada birikimi, toplumsal bilinçaltı, eğilimleri, ideolojisi gibi pek çok özelliği ile metni anlamının temel figürü olarak 'tarihçi'nin metnin yazımında ne kadar etkili olduğu ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda Sayın Tekineş'in makalesi, modern tarih metodolojisinin oryantalistlerce hadis konusunun ele alınmasındaki etkisine işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Ancak makalenin bütünlüğü içerisinde oryantalistlerin hadisçilerden farklı olan duruşu ve medeniyet idraklerinden kaynaklanan yaklaşım biçimleri üzerinde yeterince durulmamıştır. Dolayısıyla yazarın, iki yöntemin farkını ortaya koymak kadar bu farkların arkasında yatan sâikleri ve zihniyet yapılarını da hesaba katan bir derinlikte meseleyi ele alması hadis alanında akademik çalışmaların seyrindeki oryantalist etkinin görülmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Tekineş'in, hadisçiler ve Batılı tarihçilerin kaynak kullanımının karşılaştırılması ile sınırlandırdığı makalesinde, bu iki alanın Doğu ve Batı düşünce dünyasının temelini oluşturduğuna işaret etmesi önemlidir. Ancak bu farklılığın yalnızca dünyayı algılayış biçimiyle değil aynı zamanda mevcut malzemenin niteliği ile de alâkasının bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Bu materyal farklılığının metodolojik farklılığı doğurduğu gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Hadisçi herhangi bir tarihî kahraman veya dönem ile ilgili değil, İslâm dünyası için başlıca referans noktası olacak bir malzeme üzerinde çalışmaktadır. Rivayetlerin aktarım metodu da hadisçiden önce yaşayanlar tarafından aynı dinî duyarlılıkla yapılmış, böylece hadisçinin hizmetine güvenilir ve zengin bir materyal sunulmuştur. Oysa aynı nitelikteki bir birikim Batılı tarihçi için söz konusu değildir. Hatta *Kitâb-ı Mukaddes* rivayetlerinde dahi bu nitelikte bir materyalin varlığından bahsetmek zordur.

Tarih yazıcılığında siyasî düşünceler başta olmak üzere birçok etkinin varlığından söz edilebilir. *Resmî tarih* yazıcılığı bunun en iyi örneğidir. Bu durumun tarihçiyi araştırdığı konu ile ilgili kendisine ulaşan haberlerde metin tenkidi yapmaya sevk etmesi kaçınılmazdır. Senedin güçlü olmadığı

bir alanda metne yönelmek, akademik ahlâka ters olmayan bir tavır muhafaza edildiği müddetçe gerekli ve hatta zorunludur. Zaman zaman İslâm tarihi alanında da görülen apokrif/uydurma metinler, bu tür bir yöntemle tetkik edilmelidir. İrfan Aycan ve Mahfuz Söylemez'in "ideolojik tarih okumaları" olarak adlandırdıkları bu durumun, iki olumsuz noktadan hareketle vücut bulduğu söylenmektedir; bunların ilki çeşitli nedenlerle olandan farklı bir şekilde inşa edilen tarihsel kurguya göre veri toplama eğilimi, ikincisi ise eldeki veri karşısında tutarlı ve eleştirel olamama durumudur.⁶ Kanaatimizce Hadis ve Tarih metodolojisi bu noktada birbirleri ile kıyaslanarak içlerinden birinin doğruluğuna hükmedilecek alanlar olmaktan çok birbirlerini bütünleyen alanlar olmalıdır. Siyer yazıcılığının gerçeğe en yakın kurgu olması da bu etkileşimin mükemmel sonucunu doğurmuştur. Ne oryantalist kurgunun ne de herhangi başka bir tarihsel tasavvurun ulaşabileceği bu noktaya gelmesi, İslâm düşünürlerinin dinî olguyu inceleme noktasındaki ahlakî tutumlarından kaynaklanmaktadır.

⁶ İrfan Aycan-Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara: Ankara Okulu yayınları 2002, s. 17.